

Prof. Michael Heltzer

**EESTI VABARIIGI
JA PALESTIINA JUUDI
ASUNDUSE SUHTED KAHE
MAAILMASÕJA VAHELISEL
AJAL**

TARTU ÜLIKOOL

Prof. Michael Heltzer

**EESTI VABARIIGI
JA PALESTIINA JUUDI
ASUNDUSE SUHTED
KAHE MAAILMASÕJA
VAHELISEL AJAL**

Aulaloeng

28. aprillil 1993

TARTU 1993

Lugupeetud daamid ja härrad!

Nelikümmend viis aastat tagasi tekkis pika järjekindla diplomaatilise ja relvastatud võitluse tulemusel Iisraeli riik - esimene juudi rahva riik pärast 1888 aastast vaheaega. Võitlus selle riigi loomise eest algas aga juba 1896. aastal I Sionistlikul Kongressil Baselis.¹ Sealt sai alguse tollase Türgi Palestiina-Iisraeli maa juudi asundus. 3. novembril 1917. aastal lõi tollane Briti välisminister Arthur Balfour oma deklaratsiooniga juriidilise aluse uue riigi loomiseks. Rahvaste Liidu otsusel läks Palestiina Briti mandaatvalitsuse alla. Maale hakkasid - esialgu küll piiratud arvul saabuma juudid (peamiselt noorsugu), vaatamata Briti mandaatvalitsuse poolt araablaste rahutuste kartusel seatud kitsendustele. Keerulist olukorda trotsides suutis Palestiina juudi elanikkond luua oma rahvuslikud esindusinstiitutsioonid, mille alaliseks täidesaatvaks organiks sai nn. Jewish Agency. Viimane koordineeris ka sionistlike organisatsioonide tegevust juudi diasporaas - need olid moodustatud mitmeparteilisel alusel nagu Palestiinaski.

Eesti Vabariik oli ainus riik maailmas, kes tagas kõikidele vähemusrahvustele oma rahvusliku kultuuriautonomia: siin tegutses juudi kulturomavalitsus, valitsuse rahalisel toetusel töötas emakeelne kool (jidisi ja heebrea keeles). Juudi omavalitsuses oli enamus sionistidel, vähemuses olid nende ideoloogilised vastased - jidištliku kultuuri pooldajad, sotsialistid-bundistid ja folkistid.

Käesolevas töös ei ole kasutatud juudi omavalitsuse arhiivi, mis asub Eesti Riigiarhiivis Tallinnas - autor on tegelenud vaid Jeruusalemmas, Sionistlikus Keskarhiivis asuvate Eestit puudutavate toimikutega. Siinkohal tahaks tänada arhiivi direktorit dr. M. Heimani, kes dokumentide kasutamiseks ja avaldamiseks lahkelt loa andis. Enamus

---

¹ Tegelikult 1897. aastal [M.R.]

Eestit puudutavat materjali käsitleb küll finantsküsimusi, mis olid seotud Palestiinas tekkiva ja areneva juudi asunduse toetamisega.

Jewish Agency poolt oli nii Eesti sionistide kui siinsete ametiasutuste ja -isikutega suhteid alal hoidma määratud Leib Jaffe, tuntud juudi luuletaja ning **Keren Hayesodi** (Rahvusliku Asustusfondi) administraator, kes tegeles Jewish Agency ülesandel Balti riikide ja Soome sionistlike organisatsioonidega.

29. mail 1926 viibis Jaffe Tallinnas, juutide pidulikul koosolekul, millel osales ka tollane välisminister Jaan Lattik ning kõnega esines kindral johan Laidoner, kes rääkis oma muljetest külaskäigult Palestiinasse. Nimelt oli 1925. aastal Rahvaste Liidu eestvõttel toimunud Türgi-Iraani piiri demarkeerimine, mida juhatas Rahvaste Liidu poolt kindral Laidoner. Ilmselt kohe pärast seda, 1925. aasta lõpul või 1926. aasta algul külastas ta ka eraviisiliselt Palestiinat. Peab ütlema, et ühegi tolleaegse juudi organisatsiooni ürikutes tema nime pole leitud ning mainitud külaskäigust andmeid ei ole - järelikult pidi Laidoner seda tegema omal huvil ja algatusel. Sellest ka rohked isiklikud muljed ja arvamused kõnes, mille teksti ei tunta ka Laidoneri avaldatud teoste hulgas.

Kindral Laidoner rõhutab oma kõnes, et on käimas juudi rahva kodumaa loomise protsess ning et just selle maaga seob rahvast igivana traditsioon ja vaimuelu. Laidoner võrdleb Palestiinat koguni Eestiga, vaadeldes erinevusi kahe riigi pindala ja maa viljakuse vahel. Ta peatub maa kokkuostuhindadel Palestiinas ning võrdleb neid maa hindadega teistes Vahemeremaades, räägib maa viljakuse tõstmise vajadusest ja tööst sel alal. Põllumajanduslikku kiiret arengut ennustab Laidoner Jezre'eli orule maa põhjaosas. Laidoner peatub ka demograafilistel probleemidel, märkides juudi elanikkonna ülikiiret kolmekordset kasvu ajavahemikus 1922-1926. Briti mandaatvalitsust puudutades jääb ettekandja illusoorsele seisukohale, nagu viimane püüaks üle kõige

vältida juutide ja araablaste etnilisi rahunusi. Võrreldes arhailist Jaffa linna ja moodsat Tel-Avivi, näitab Laidoner, et tulevik kuulub moodsale arengutööle, investeringutele ja igast ümakaarest tulevate inimeste ühiselu loomisele mis kaugeltki kerge ülesanne polevat.

Jeruusalemma nimetab Laidoner kolme maailmausundi judaismi, kristluse ja islami pühaks keskuseks. Ta loodab vastastikusele sallivusele ja rahule. Laidoner rõhutab majanduslike sidemete vajalikkust Palestiina kõikide naabermaadega.

Laidoneri küll väga lühiajaliste vaadustulemuste põhjal võime öelda, et need ei ole pealiskaudsed. Ta on probleeme tundma oppinud, neisse süvenenud ja selle alusel oma mõtteid avaldanud.

Kindral pöördub ka nende eesti juutide poole, kes kavatsevad Palestiinasse suunduda. Ta soovib neil mitte loota kergele elule, vaid võidelda oma rahva olemasolu ja rahvusliku edenemise eest. Oma kõne lõpus märgib kindral: "Ma toonitan veel kord, et olen kindel - peale teatud ajajärku saab Palestiinast juutide kultuuri ja rahvuse keskus". Ettekandja oskas näha tulevikku.

Siinkohal peab rõhutama, et Johan Laidoner, keda võib nimetada tollases Eesti Vabariigis mõjukuselt teiseks inimeseks, avaldas oma sümpaatiaid sionismile. Seda tegi ka Jaan Lattik, kes 1925. aastal avaldas prosionistliku raamatu "Pühale maale". Nende sümpaatiaid põhjuseid sionistliku liikumise suhtes võib näha selles, et mõlemad osalesid ka rahvuslikus vabadusvõitluses Eesti Vabariigi olemasolu eest.

Järgmised meid huvitavad teated pärinevad 1931. aastast: 3.juunil Eestisse saabunud Leib Jaffe märkis, et siinses ajakirjanduses on palju juttu sionismist ja Palestiinast üldse.

Plaanitud koosolekul pidi osalema ka tollane välisminister Jaan Tõnisson, kuid ettenägematud asjaolud sundisid teda eemale jääma. Oma vabanduskirjas ütleb välisminister muuhulgas: "Sionistlik idee tähendab juudi rahvale positiivsete rahvuslike vaadete loomist ja nende arendamist". Vastavalt Leib Jaffe aruandele esines koosolekul presidendi adjutant, kes kogunenuid lühikese kõnega tervitas. Vaimustunud

eestikeelse kõne pidas ka endine välisminister Jaan Lattik. Tollane juudi kogukond oli uhke neile valitsuse poolt osutatud tähelepanu üle. Jaffe külastas oma Eesti visiidi ajal ka Laidoneri, kellele ta avaldas imestust Eesti kindrali teadlikkuse üle Palestiina käesolevatest probleemidest ja juudi asustusest.

Jaffe võttis vastu ka riigivanem Konstantin Päts. Jaffe kirjutab selle kohta järgmist: "Meil oli pikk südamlük jutuajamine. /--/ Ta esitas mulle küsimusi ja avaldas oma sügavat sümpaatiat meie liikumise suhtes." Jaffe visiteeris ka Jaan Tõnissoni. Teda iseloomustab Jewish Agency esindaja järgmiselt: "Tema koos riigivanemaga on vanimad Eesti vabaduse eest võitlejad. /—/ Ta ütles, et jälgib sionismi arengukäiku juba kümneid aastaid ja lubas, et Eesti valitsus säilitab oma sümpaatia meie liikumise suhtes."

On huvitav märkida, et tollane Eesti juhtkond mõistis, et Palestiina on teelolev riik. Samas peab nimetama, et juudi kogukond ei olnud ühtne, selle sees toimus võitlus sionistliku ja antisioonistliku voolu vahel. Valitsevate kihtide sümpaatia kuulus omavahelisse võitlusse sekkumata sionistidele. Põhjuseid oli seejuures mitu: peale rahvusliku vabastamisidee tuleb arvestada sisepoliitiliste kaalutlustega. Tollased eesti ringkonnad püüdsid enesele võtta valitsevad positsioonid nii majanduses kui kultuuris. Seega oli väljarändamisele, eriti täiskasvanud juudi noorsoo väljarändamisele, suunatud sionistlik ideoloogia vastu võetav eesti rahvuslikule ideoloogiale.

1936. aastal piirasid Briti võimud araablaste rahutuste tõttu äärmuseni juutide sisserännet Palestiinasse, mis peale seda jätkus vaid illegaalselt. 1930-ndate aastate keskpaigani oli juutide väljaränne Eestist suhtelisest suur. Hiljem pääsesid vaid väljarännanud juudi katastroofist, kuid siiski mitte II Maailamasõja tegevusest, milles paljud Palestiina juudid aktiivselt osalesid.

Iseloomulik on 1935. aasta 24- veebruari Palestiina eesti juudi kogukonna läkitus Eesti rahvale ja riigivanemale. Eestist väljarännanud noored inimesed, kes harisid põldu Palestiinas, olid tänulikud Eesti Vabariigi seadustele ja siinsele suhtumisele, mis võimaldasid emakeelse

hariduse kõrval ka põllutööd õppida - see andis sobiva ettevalmistuse tööks Iisraelis. Läkituses oli juttu Eesti toodete turustamisest Palestiinas. Käesoleva kirjatöö autor arvab, et tänapäeval oleks vastastikune kaubavahetus kasulik mõlemale poolele.

1930-ndate teine pool on aeg, mil tumedad pilved hakkasid koonduma paljude Euroopa rahvaste, eelkõige juudi rahva kohale. Juutidel ei olnud oma maad, kuhu põgeneda natside eest - inglased olid piiranud sisserännet Palestiinasse. Euroopa maad ei tahtnud vastu võtta suurel hulgal põgenikke - ka oma maa rahvas kannatas tööpuuduse all ja tundis hirmu natsliku agressori ees.

1937. aastal külastas Jaffe Eestit kahel korral. Tema intervjuu, mis puudutab Palestiina ülesehitsustööd ja võitlust terrori vastu, on koguni avaldatud "Päevalehes". Intervjueerinud ajakirjanik E. Jalak, kes ise mitmel korral Palestiinat külastas, tutvustas Eesti ajakirjanduses, raadios ja oma avalikes esinemistes Palestiina juudi riigi arengut. Osaliselt on säilinud tema kirjavahetus juudi kogukonna juhtivate tegelastega.

Jaffe visiidist 1937. aasta jaanuaris on säilinud A.Jaaksoni, kindral Laidoneri adjutandi kiri. Selles avaldatakse Johan Laidoneri nimel tänu Eestisse saabunud kaasaegse Palestiina probleeme käsitleva kirjanduse eest.

Ka sama aasta mais viibis Jaffe Eestis. Tema aruandest selgub, et ta külastas asevälisminister August Reid. Jaffe viibis ka riigivanem Konstantin Pätsi vastuvõtul, kus viimane andis Jaffele üle oma tervituskirja. Jaffe pöördus juudi rahvuslike asutuste poole palvega selle kirja tekst avaldada. Avaldame siinkohal selle ingliskeelse läkituse ja tõlke.

Estonia's friendly attitude towards the Jewish national cultural and economic development has most conspicuously been demonstrated by the cultural autonomy granted to national minorities and guaranteed by the Estonian constitution, which has enabled the Jewish minority in Estonia to establish their own autonomous institutions for the promotion of their national culture.

I am, therefore, in a happy position to state that Estonia has, with deep understanding and sympathy, followed the achievements of "Keren Hayesod" aiming at the re-birth of the Jewish national ideals, and I would ask you to convey to your friends my sincere wishes for the complete success of their great work.

K.Päts

Eesti sõbralikku suhtumist juudi rahvusliku kultuuri ja majanduse arengusse on silmapaistvaimalt demonstreerinud vähemusrahvustele määratud ja Eesti põhiseadusega tagatud kultuurautonoomia, mis on juudi minoriteedil Eestis võimaldanud rajada oma autonoomsed institutsioonid enda rahvusliku kultuuri edendamiseks.

Seetõttu on mul rõõm tõdeda, et Eesti on sügava arusaamise ja sümpaatiaga jälginud Keren Hayesodi saavutusi juudi rahvuslike ideaalide taassünni taotlemises, ning ma paluksin teid oma sõpradele edasi anda minu siirad soovid nende suure töö täielikuks eduks.

K Päts

Jaffe auks korraldasid Eesti juudi organisatsioonid banketi, millel osalenud Jaan Lattik tsiteeris heebrea keeles piibliteksti (Jesaja 40), mis algab sõnadega: "Trööstige, trööstige minu rahvast."

Samas aruandes räägib Jaffe vaga sõbralikust vestlusest eesti liberaalse kirjaniku Mait Metsanurgaga.

1930-ndate aastate teisel poolel Palestiina juudi kogukonna suhted Briti mandaatvõimudega halvenesid - need olid järeleandlikud araablaste juudivastasele terrorile ja ülestõusuähvardustele. Eesti Vabariigi juhtivad tegelased neile muudatustele tähelepanu ei pööranud ja säilitasid juudi kogukonnaga Palestiinas soojad suhted, **Keren Hayesodi** küllastavat saadikut koheldi peaaegu välisriigi diplomaadina.

Järgnevatel aastatel käesoleva kirjutise autori käsutuses kahjuks materjali ei ole, küll on aga hilisemast ajast, 1938. aastast säilinud E. Jalaka kirjad **Jewish Agency** esindajatele, Jaffele ja teistele, kus ta lubab kirjutada 120-leheküljelise raamatu oma külaskäigust Palestiinasse. Kahjuks see trükivalmis ei jõudnud. Ent E. Jalaka sulest on ilmunud

arvukalt artikleid ja raadiokorrespondents "Rahutul Pühal Maal". Samuti on ta kirjutanud referaadi teemal "Juudid ja araablased võitluses Palestiina pärast"; Palestiinas viibides käis ta ka araablaste terroriohvrite matustel.

II Maailmasõja lähenedes muutus olukord aina keerulisemaks - seda nii Palestiinas, kuhu sisserändajate vool aina vähenes kui ka Eestis, kus Saksamaa ja Venemaa agressiivsus muutis valitsuse poliitika ettevaatlikumaks. Juudi organisatsioonidel ei olnud seetõttu enam võimalik oma hitlerivastaseid tundeid avaldada ning väljarändamise peatamine tõmbas juudi haritlastel teatud piiri töö leidmisele.

1940. aastaga lõpevad andmed Jeruusalemma Sionistlikus Keskarhiivis.

Tahaks loota, et vana hea traditsioon jätkub ja et mõlemad maad suudavad edaspidigi elada sõpruses, vastastikusel arusaamises ning heades majanduslikes ja kultuurilistes sidemetes, et taaselustuksid vastastikused visiivid.

Michael Heltzer on sündinud 1928. aasta 1. mail Tallinnas. Alghariduse sai ta eesti algkoolis. 1940. aastal küüditati Michael Heltzeri vanemad Venemaale, aastail 1941-1945 õppis ta Tatarstanis keskkoolis.

1945. aastal astus Michael Heltzer Leningradi Ülikooli orientalistika teaduskonda õppima Vana-Idamaade ajalugu ja semitistikat.

Pärast ülikooli lõpetamist polnud Michael Heltzeril poliitilistel põhjustel võimalik jääda tööle Leningradi Ülikooli juurde. Ajavahemikul 1950-1952 oli ta Tihemetsa Metsatehnikumi, 1952-1954 Pärnu Lydia Koidula nimelise 2. keskkooli ajalooõpetaja. 1954. aastal suundus ta Tallinna Kaugõppekeskkooli õppealajuhatajaks. Järgmisel, 1955. aastal kaitses Michael Heltzer kandidaaditöö Leningradis, Ermitaazi juures.

1958. aastal suundus ta tööle Leetu, Vilniuse Pedagoogilise Instituudi vanaaja ajaloo õppetooli juurde, kus ta esialgu oli tegev õppejõuna, alates 1965. aastast dotsendi

ja alates 1971. aastast professorina; loenguid pidas ta Vilniuses leedu keeles. 1969. aastal kaitses Michael Heltzer oma doktoritöö Moskvast, Nõukogude Liidu Orientalistika Instituudi juures.

1972. aastal suundus Michael Heltzer oma perekonnaga Iisraeli. Praegu on teadlane tegev Vana-Idamaa ajaloo korralise professorina Haifa ülikooli juures. 1993. aasta kevadsemestril oli Michael Heltzer Tartu Ülikooli külalisprofessor, ta pidas loenguid Iisraeli ajaloo piibli perioodil, piibli ajalooliste raamatute seletusest, õpetas vana-Heebrea raidkirjade lugemist.

Michael Heltzerilt on ilmunud üle 300 teadusliku töö, raamatu, artikli, retsensiooni. Tema töid on ilmunud Nõukogude Liidus, Itaalias, Saksamaal, Inglismaal, Prantsusmaal, Hispaanias, Ameerikas. Tema uurimuste raskuspunkt on Iisraeli riigi ajalool Pärsia ajal ning foiniikia ja vana-Heebrea raidkirjadel.